

บทบาทของสื่อในยุคโลกาภิวัตน์

ศาสตราจารย์ ระพี สาคริก

กระแสโลกาภิวัตน์หาใช่สิ่งที่เพิ่งมาเกิดขึ้น หากมีมาแต่ช่วงก่อนยุคประวัติศาสตร์ แต่ถ้าเข้าใจถึงมนุษย์ได้ลึกซึ้งย่อมพบว่า ในช่วงซึ่งยังมาไม่ถึงจุดทำให้เค็ดร่อนหนักย่อมไม่มีใครสนใจและนำมาพูด

ในปัจจุบันนี้สังคมไทยตกไปอยู่ในสภาพที่เรียกว่า สังคมปลายเหตุ อย่างชัดเจน ดังนั้นเมื่อกล่าวถึง สื่อ คนจำนวนมากจึงมีแนวโน้มมุ่งมองไปยัง วิทยุ โทรทัศน์ โทรศัทพ์ โทรสาร สิ่งพิมพ์ และสิ่งอื่น ๆ ซึ่งนับวันยิ่งปรากฏออกมาอย่างหลากหลายและโดยสัญธรรมก็คงหยุดไม่ได้กับในปัจจุบันอีก เช่นกันที่มักมีเสียงสะท้อนออกมาจากคนในสังคมอย่างเป็นทางการว่า **ยุคนี้เป็นยุคของโลกแห่งข้อมูลข่าวสาร**

ตามหลักความจริง ทุกสิ่งทุกอย่างซึ่งปรากฏเปลี่ยนแปลงเป็นวัฏจักรอยู่ในโลก ย่อมมีสองด้านและหากมองจากภายนอก จะรู้สึกว่ายาวนานทางกัน แต่ถ้ามองได้ถึงภายในย่อมพบว่า มีแกนเป็นศูนย์รวมให้สามารถร่วมกันและพึ่งพาซึ่งกันและกันเพื่อให้ทุกสิ่งทุกอย่างดำเนินไปได้ด้วยความราบรื่น

ดังนั้นเมื่อมีการกล่าวถึง ยุคแห่งข้อมูลข่าวสารซึ่งปรากฏ เป็นภาพที่หลากหลายด้วยรูปวัตถุและมี **เงื่อนงำผูกพันอยู่กับกาล** เวลาที่น่าจะพบการแสดงออกในอีกด้านหนึ่งซึ่งเป็นแก่นแท้หรือเป็นรากฐานอันมีสภาพเป็นหนึ่งเดียว โดยที่ปลอดจากการผูกพันอยู่กับกาลเวลารวมอยู่ด้วยแต่ทุกวันนี้กลับมองเห็นได้น้อยลงไปเรื่อย ๆ และหากกล่าวถึงก็มักมีหลายคนไม่อาจเข้าใจ ถึงกับมีเสียงร้องออกมาเป็นครั้งคราวว่า **ลึกซึ้งเกินไปจนไม่อาจเข้าใจได้** โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ใหญ่ซึ่งวัยน่าจะบ่งบอกถึงประสบการณ์ชีวิตที่ช่วยให้อาจเข้าใจได้ลึกซึ้ง แต่กลับพบกับภาพซึ่งยังคงตะเกียกตะกายขึ้นไปแสวงหาอำนาจและความร่ำรวยด้วยรูปวัตถุต่อไปเรื่อย ๆ

ในเมื่อเหตุแห่งปัญหาทุกรูปลักษณะเป็นสิ่งปรากฏอยู่ในรากฐานจิตใจคน การมองสื่อด้วยทัศนคติที่เน้นไปยังเครื่องมือซึ่งเป็นเพียง สิ่งอำนวยความสะดวกการนำไปใช้ประโยชน์ย่อมสะท้อนให้เห็นว่า บุคคลผู้มองขาดการหยั่งรู้และเข้าถึงสาเหตุอันแท้จริง และโดยสัญธรรมการมองทุกสิ่งทุกอย่างในสภาพที่เข้าไม่ถึงความจริงซึ่งอยู่ในรากฐานของคนย่อมอ่านได้ว่า ผู้มองมีความเห็นแก่ตัวจึงทำให้เกิดสภาพที่ปิดตัวเอง

อนึ่ง บนพื้นฐานปัญหาที่กล่าวแล้ว แม้มองที่สื่อกับคนก็คงมองอยู่เพียงในกรอบของคนในกลุ่มซึ่งทำงานเกี่ยวกับสื่อที่ใช้เป็นเครื่องมือสำหรับนำไปใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ แทนการมองเห็นว่า สื่อคือกระแสซึ่งมีธรรมชาติเกิดจากรากฐานแต่ละคนที่เกิดมาอย่างปราศจากการเลือกพวกเลือกกลุ่ม ด้วยเหตุนี้เอง การจะมองเห็นได้ถึงอีกด้านหนึ่งซึ่งธรรมชาติได้มอบไว้แก่ชีวิตอย่างปลอดจากบุคลสมัยและกาลเวลา จึงยังคงปรากฏเห็นได้น้อยกว่าอย่างเห็นได้ชัด

บนพื้นฐานเดียวกันกับการนำเอาประเด็น ความหลากหลายทางชีวภาพ มาแสดงออกบ่อยครั้ง แต่ในด้านความเป็นหนึ่งทางชีวภาพซึ่งควรเห็นได้จากการปฏิบัติกลับไม่เกิดขึ้น และยิ่งกว่านั้นเมื่อพูดถึงความหลากหลายทางชีวภาพแทบทั้งหมดจะ เน้นไปยังต้นไม้และสัตว์ ขาดการกล่าวถึงความหลากหลายของคนซึ่งดำรงชีวิตร่วมกันอยู่ในสังคม ทั้ง ๆ ที่คนก็เป็นสิ่งมีชีวิตอีกทั้งยังเป็นเหตุเป็นผลของสิ่งเหล่านั้น

หากมองสู่ด้านการศึกษา เมื่อไม่นานมานี้มีความขัดแย้งเกิดขึ้นจากแนวคิดในการมองปัญหาป่าไม้ ระหว่างบุคคลผู้ซึ่งศึกษาเล่าเรียนมาและปฏิบัติงานในสาขาวิชาป่าไม้โดยตรงกับบุคคลภายนอกสาขา ซึ่งให้ความสนใจศึกษาวิเคราะห์ปัญหาป่าไม้อย่างจริงจังมาโดยตลอด โดยมุ่งมองที่เหตุซึ่งอยู่ในรากฐานของคน ก็มีเสียงปรากฏออกมาจากบุคคลผู้บริหารระดับประเทศคนหนึ่งกล่าวว่า คนไม่ได้เรียนป่าไม้มา จะรู้ดีไปกว่าคนที่เรียนมาได้อย่างไรกัน จึงไม่น่าแปลกใจอะไรว่า คนซึ่งผ่านจากระบบการจัดการศึกษามาแล้วโดยที่มีบรรยากาศการใช้เครื่องมือสื่อนานาชาติ แต่กลับไปยึดติดอยู่แค่สาขาวิชาซึ่งเป็นเพียงรูปแบบและกิ่งแขนง ทำให้ไม่อาจเข้าถึงสัจธรรมภายในรากฐานอันถือเป็นหัวใจสำคัญ และเป็นศูนย์รวมทุกสาขาวิชาให้เป็นหนึ่งเดียว

อีกประเด็นหนึ่งซึ่งมักได้ยินเป็นครั้งคราวก็คือ เมื่อคนที่จบจากสถาบันการศึกษาในสาขาหนึ่ง แล้วออกไปทำงานในอีกสาขาหนึ่งมักกล่าวอย่างเชื่อมั่นว่า ตนต้องทำงานในสิ่งซึ่งไม่ได้เรียนมาหรือไม่ก็เรียนแล้วไม่มีโอกาสนำเอาความรู้มาใช้ประโยชน์ ซึ่งจริง ๆ แล้วถ้ามองได้ลึกซึ้งถึงสัจธรรมของทุกสิ่งทุกอย่างซึ่งปรากฏอยู่ในรากฐานชีวิตแต่ละคน ก็น่าจะเห็นและเข้าใจได้สองด้าน

ด้านหนึ่ง คำปรารภดังกล่าวน่าจะเป็นความจริง เนื่องจากประเด็นนี้มีภาวะยึดติดรูปแบบเข้าไปเป็นเงื่อนไขอยู่ในรากฐานโดยที่ตัวเองไม่อาจปลดออกได้ ซึ่งลักษณะดังกล่าวจะพบได้ทั่วไปในสังคมนี้ แม้กฎระเบียบในการรับคนเข้าทำงานที่เป็นทางการก็ระบุไว้ว่า จะต้องรับคนในสาขาวิชาซึ่งตรงกับสาขางาน และในทางปฏิบัติมักนำมาอ้างอย่างปราศจากการผ่อนปรนโดยไม่คำนึงว่าบุคคลมีความสามารถสูงและปรับตัวให้เหมาะสมได้คล่อง ซึ่งอาจมีผลดีแก่การสร้างงานยิ่งกว่าคนซึ่งมีเพียงการเรียนมาตรงสาขา

ส่วนอีกด้านหนึ่ง หากการจัดการศึกษาสามารถผลิตคนจากสาขาใดก็ตาม ให้สามารถเข้าถึงแก่น อันเป็นศูนย์กลางของทุกสาขาและมีหนึ่งเดียว ช่วยให้ได้แต่ละคนมีธรรมชาติที่สานทุกสาขาถึงซึ่งกันและกัน โดยที่จับเรื่องใดก็ตาม สามารถนำไปปฏิบัติให้สานถึงได้ทุกเรื่องย่อมออกไปทำงานในสาขาใดก็ได้ และยังสะท้อนผลงานออกมาปรากฏอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งประเด็นนี้หรือมีใช้ ที่น่าจะถือเป็นความสำเร็จของการจัดการศึกษาอันพึงปรารถนา และแน่นอนที่สุดสื่อที่อยู่ในรากฐาน ผู้ใหญ่ย่อมถือเป็นกุญแจดอกสำคัญ เนื่องจากเปรียบจุดดวงประทีปที่ส่องทางอันสว่างให้แก่เยาวชนทุกระดับชีวิต

บนพื้นฐานสังคมปัจจุบันแม้มองที่ประเด็นประชาธิปไตย เรามักพบกับค้ำถั่วเสมอ ๆ ว่า ประชาธิปไตยจะต้องมีความขัดแย้ง แม้ก่อนจะพูดอะไรที่ต้องการประโยชน์เข้าตนมักกล่าวนำว่า ฉันเป็นผู้แทนของประชาชน อย่างปราศจากการรู้ถึงเหตุและผลว่า สิ่งใดตนควรพูด - สิ่งใดควรเป็นการพูดจากคนอื่น และการพูดถึงความขัดแย้งก็ถูกปล่อยให้ลอย ๆ ไว้แค่นั้น โดยที่ขาดการกล่าวถึงความขัดแย้งซึ่งนำไปสู่ความเป็นหนึ่งอันจะก่อให้เกิดความสงบขึ้นในรากฐานจิตใจแต่ละคนแก่สังคม แต่กลับเห็นชัดถึงความขัดแย้งซึ่งยิ่งแยกแยะออกไปสู่เปลือกนอกของปัญหา ทำให้เกิดภาวะรุนแรงบานปลายออกไปเรื่อย ๆ จนบางครั้งถึงขั้นยกพวกเข้าทำร้ายกันครั้งแล้วครั้งเล่า และยังมองเห็นแนวโน้มซึ่งอาจเกิดขึ้นอีก อีกทั้งรุนแรงกว่าเก่า

จากประสบการณ์ครั้งหนึ่งของชีวิตผู้เขียนขณะที่อยู่บ้านก็มีคนในสาขาวิชาชีพหนังสือพิมพ์มาพบ โดยที่การปรึกษากันมาแล้วว่าจะจัดตั้งสถาบันพัฒนาการหนังสือพิมพ์ขึ้นเพื่อทำหน้าที่ประสานงานในด้านให้บริการฝึกอบรม และขอให้ช่วย เป็นหลักในช่วงเริ่มต้นโดยเชิญให้ดำรงตำแหน่งประธานกรรมการ ซึ่งตนเองเห็นว่าเมื่อมีคนรุ่นหลังเข้ามาหา เราเป็นผู้ใหญ่ควรมีโอกาสในการคิดและมุ่งทำงานแก่เขาจึงได้ยอมรับ หลังจากนั้นไม่นานก็มีเสียงวิจารณ์จากบางคนในสาขาตรงปรากฏออกมาว่า ผู้เขียนไม่มีความรู้ในสาขานี้-ไปเอาเข้ามา เป็นแล้วจะได้อะไร อาศัยที่ตนเองไม่ใช่เป็นคนนำมาถือสาแต่กลับทำให้เห็นโอกาสนำเอาของจริงมาคิดวิเคราะห์ค้นหาเหตุผลได้อย่างลึกซึ้งจึงพบว่า เป็นกระแสเงื่อนไขที่เกิดจากพื้นฐานเดียวกันกับ กรณีการศึกษาไปไม่ ดังได้กล่าวไว้ตอนแรก ๆ แล้ว

ดังนั้น หากมองที่สื่อด้วยความเข้าใจอย่างมีรากฐานหยั่งลงลึกซึ้ง คงไม่มุ่งมองไปยังสื่อในด้านรูปแบบซึ่งผลิตขึ้นโดยคนและมีรูปแบบหลากหลายเพื่อนำมาใช้เป็นเพียงเครื่องมือสนองประโยชน์แก่คน หากแต่ละคนยังคิดด้วยความจริงใจว่า สื่อ น่าจะเป็นสิ่งนำประโยชน์สู่การสร้างสรรคเพื่อความมั่นคงยั่งยืนทั้งแก่สังคมและตนเองอย่างแท้จริง ก็ควรหวนกลับมามองยังสื่อซึ่ง

ปรากฏอยู่ในรากฐานตนเองของแต่ละคนอันถือเป็นของจริงและมีความสำคัญที่สุด เพราะมีหน้าที่ให้บริการที่อำนวยความสะดวกสู่การสร้างสรรค์ได้ทุก ๆ เรื่อง ยิ่งไปกว่านั้นยังมีผลกำหนดความเป็นหนึ่งขึ้นในหัวใจและถือเป็นรากฐานอันแท้จริงในความหมายของอิสรภาพ อีกทั้งยังช่วยให้ชีวิตแต่ละคนยืนหยัดอยู่ได้ไม่ว่ากระแสโลกาภิวัตน์จะเปลี่ยนแปลงไปสู่ยุคใดก็ตาม

หากขาดการเห็นได้ถึงความจริงของสิ่งดังกล่าว ย่อมมีธรรมชาติที่กำหนดตัวเองให้นำเอาสื่อซึ่งผลิตขึ้นโดยคนซึ่งนับวันยิ่งปรากฏหลากหลายยิ่งขึ้นไม่ว่าผลิตโดยตนเองหรือคนอื่น ไปใช้ เป็นเครื่องมือทำลายเพื่อนมนุษย์และสังคมซึ่งตนควรมีหน้าที่รับผิดชอบร่วมด้วยโดยตัวของมันเอง อย่างแน่นอนที่สุด และคนซึ่งตกอยู่ในสภาพนี้ย่อมขาดการรู้สึกได้ถึงผิดชอบชั่วดีอย่างแท้จริง ทำให้ยังคงเชื่อว่าสิ่งซึ่งตนคิดและนำไปปฏิบัติคือวิถีทางที่นำสู่การสร้างสรรค์ ทั้งนี้และทั้งนั้น ลงมีเงื่อนไขเข้าไปแฝงอยู่ในกระแสสื่อธรรมชาติย่อมเกิดภาวะปิดกั้นมิให้ของจริงมีโอกาสรุดออกมาอย่างอิสระ หากเติมไปด้วย ข้ออ้างลักษณะต่าง ๆ ซึ่งเน้นอยู่กับเงื่อนไขที่ปรากฏหลากหลายอยู่ภายนอกตัวเอง เป็นปัจจัยสำคัญ

สื่อกับความ เป็นครู เป็นสิ่งอยู่บนพื้นฐานเดียวกัน โดยสมมติฐานควรปรากฏเจริญขึ้นในกระแสการสร้างสรรค์วิถีชีวิตแต่ละคนที่เติบโตเป็นผู้ใหญ่มากขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติ หากใช้เพียงครูที่สอนในโรงเรียนและมหาวิทยาลัยเท่านั้นไม่ แต่ภาวะยึดติดอยู่กับสาขาวิชาอันเป็นเพียงเปลือกนอกของวิชาการย่อมทำให้ตนเองมองไม่เห็น ผู้เขียนมองว่าครูกับสื่อ เป็นสิ่งอยู่บนฐานร่วมกันและมีความ เป็น เนื้อเดียวกันด้วย ดังนั้นคนในกลุ่มซึ่งเข้าไปทำหน้าที่เกี่ยวกับสื่อในด้านรูปแบบ โดยสมมติฐานย่อมถือเป็นครูของประชาชน จึงน่าจะมีการเข้าใจในสัจธรรมชีวิตของเพื่อนมนุษย์ มีคุณธรรมและเมตตาธรรมปรากฏอยู่ในรากฐานแต่ละคนเป็นคุณสมบัติ ในอีกด้านหนึ่งหากเริ่มมองจากครูในสถาบันการศึกษาซึ่งมีธรรมชาติที่सानกระแสนอกสู่สังคมทั่วไป ถ้าครูยึดติดอยู่กับสื่อซึ่งเป็นผลจากการประดิษฐ์คิดค้นโดยคน นั่นคือจุดเริ่มต้นของกระแสเงื่อนไขอันควรถือเป็นอันตรายแก่อนาคตของสังคมที่ชัดเจนมาก

ทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นปัญหา มีเหตุปรากฏสืบเนื่องมาจากเงื่อนไขที่อยู่ในรากฐานของคนในองค์ประกอบอันถือเป็นสัจธรรมของชีวิตคนมีร่างกายและจิตใจซึ่งสัมพันธ์กันอยู่ และมีเหตุมีผลสัมพันธ์อยู่กับสิ่งแวดล้อมเป็นวัฏจักรทั้งสองทิศทางอย่างอิสระ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นคนด้วยกัน การสื่อถึงกันและกันจึงเป็นสิ่งที่ได้รับการกำหนดโดยธรรมชาติ หากนำเอาทั้งระบบชีวิตมาลำดับความสำคัญตามขั้นตอนของเหตุและผลน่าจะเห็นว่า การปฏิบัติซึ่งเกิดจากรากฐานความ

รู้สึกอันดี เอาความจริงซึ่งปรากฏอยู่ในส่วนลึกที่สุด ถือเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรก ส่วนการพูดและการเขียนนับเป็นเรื่องราวรองลงไปตามลำดับ

การปฏิบัติแม้ปราศจากการพูดจึงถือเป็นสื่อธรรมชาติในขั้นพื้นฐาน เนื่องจากสามารถถ่ายทอดกระแส จากใจสู่ใจ ได้อย่างลึกซึ้ง ดังจะพบกับคำปรารภจากบางคนผู้มีรากฐานจิตใจละเอียดอ่อนและลึกซึ้งในระดับหนึ่งซึ่งกล่าวจากความรู้สึกว่า เมื่อมีโอกาสสัมผัสกับพฤติกรรมที่เป็นธรรมชาติของผู้ใหญ่บางคน แม้ไม่ได้พูดออกมาก็รู้สึกอบอุ่นและศรัทธาอย่างลึกซึ้ง แต่ก็มีแง่คิดจากอีกด้านหนึ่ง หากผู้รู้สึกขาดรากฐานที่มั่นคงลึกซึ้ง อาจตกเป็นเหยื่อของคนผู้ซึ่งสะท้อนภาพพฤติกรรมที่แสดงออกเพียงผิวเผินได้ไม่ยากเช่นกัน ซึ่งทั้งนี้และทั้งนั้นคงต้องมองถึงทุกส่วนอันเป็นองค์ประกอบรอบด้านไม่ว่า เล็กหรือใหญ่ที่ปราศจากเงื่อนไขให้สะอึกสะอื้น

คำปรารภที่หยาบมากกล่าว หากฟังแล้วเก็บมาคิดได้ลึกซึ้งพอสมควร ย่อมรู้และเข้าถึงความหมายของสื่ออันเป็นสิ่งปรากฏอยู่ในกระแสธรรมชาติของชีวิตมนุษย์ซึ่งดำรงอยู่ร่วมกัน ดังเช่นที่กล่าวกันว่า ผู้ใหญ่ควร เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ เยาวชนหรือคนรุ่นหลัง

แม้การพูดการเขียน หากเนื่องมาจากการที่ตนได้ปฏิบัติแล้วช่วยทำให้รู้แจ้งถึงความจริงแล้ว หรืออีกนัยหนึ่งคือพูดจากใจจริง ย่อมนำวิถีทางสู่การสร้างสรรค์อย่างมีระบบอยู่บนพื้นฐานธรรมชาติ หากใช้การพูดหรือเขียนที่ไปลอกเลียนแบบมาจากคนอื่นแม้จากตำรา แม้การพูดการเขียนไปตามกระแสสังคมเพื่อให้ตัวเองได้มาในสิ่งอื่นจากที่อื่นดังเช่นที่กล่าวกันว่า พูดแบบภาษาดอกไม้ หรือพูดอย่างขาดรากฐานจริง ซึ่งลักษณะเช่นนี้แม้ชีวิตจะก้าวต่อไปบนพื้นฐานวัตถุ ก็คงมีลักษณะวนไปเวียนมาและไปได้เพียงช่วงหนึ่งไม่ว่าเร็วหรือช้า แล้วก็ต้องรับผลเสียหายในที่สุด ยิ่งกว่านั้นยังส่งผลให้เกิดการสูญเสียแก่สังคมด้วย

มนุษย์แต่ละคนซึ่งดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมไม่ว่าชาติไหนภาษาไหน หากวิถีชีวิตมุ่งรู้และ เข้าถึงธรรมชาติของเพื่อนมนุษย์แต่ละคนได้อย่างปราศจากการเลือกพวกเลือกกลุ่ม แม้กระทั่งเลือกชาติภาษา ย่อมมีโอกาสสำเนาเอาสิ่งซึ่งถือเป็นสื่อธรรมชาติในตนเองออกมาใช้ประโยชน์สู่การสร้างสรรค์ได้อย่างลึกซึ้ง กับอีกด้านหนึ่งย่อมส่งผลสะท้อนกลับมาพัฒนาคุณภาพของสื่อให้ใสสะอาดและบริสุทธิ์ยิ่งขึ้นเป็นลำดับอย่างเป็นธรรมชาติ

อย่างไรก็ตาม ก่อนที่จะหยั่งรู้และ เข้าถึงธรรมชาติของเพื่อนมนุษย์ สิ่งที่เป็นเงื่อนไขสำคัญอันพึงช่วยทำให้การถ่ายทอดข้อมูลซึ่งเป็นความจริงให้คนอื่น เข้าถึงได้อันควรปรากฏอย่างเด่นชัดเป็นอันดับแรกน่าจะได้แก่ การหยั่งรู้และ เข้าใจถึงสื่อจริงจากรากฐานตนเองก่อนอื่น เนื่องจากหากรู้ได้ถึง ย่อมช่วยให้มีใจ เปิดกว้างและมีความจริงใจต่อคนอื่น และหากมองจากอีกด้านหนึ่งย่อมพบว่า

ปราศจากความหวาดระแวงซึ่งทำให้เกิดการหาเหตุจากเงื่อนงำที่ปรากฏหลากหลายอยู่ภายนอก เพื่อนำมาอ้างโดยที่หวังปิดกั้นอีกฝ่ายหนึ่ง

อนึ่งในเมื่อทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรากฏเป็นปัญหาย่อมมีสองด้าน แม้ด้านหนึ่งอาจมีการสร้างเงื่อนงำขึ้น หากอีกด้านหนึ่งดับได้ ย่อมช่วยให้ด้านตรงข้ามดับได้ด้วยเป็นธรรมชาติไม่เร็วก็ช้า และโดยสังขรณ์ฝ่ายที่ดับได้ก่อนน่าจะเป็นฝ่ายผู้ใหญ่กว่า ซึ่งกรณีเช่นนี้น่าจะถือเป็นการให้อย่างมุ่งสู่ทิศทางสร้างสรรค้อย่างแท้จริงทั้งแก่สังคมและตนเอง ไม่ว่าจะกระแสโลกาภิวัตน์จะกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ตนเองย่อมไม่เข้าไปมีส่วนร่วมในการก่อความเดือดร้อนให้แก่เพื่อนมนุษย์

ส่วนบุคคลอื่นสิ่งอื่นจะเป็นไปอย่างไร ย่อมเข้าใจได้ลึกซึ้งว่าคงไม่มีใครอื่นไปกำหนดให้ต้องเป็นอย่างนั้นอย่างโน้นได้ หากช่วยให้ตนสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมและมุ่งทำหน้าที่ได้อย่างไม่ทอดทิ้ง อีกทั้งมีความพร้อมในตัวเองที่จะเผชิญกับความจริงได้ทุกรูปลักษณะด้วยความเข้าใจจริงถึงสิ่งซึ่งพึงปรากฏออกมา เป็นสังขรณ์ในอนาคต